

Výklad hodnotících kritérií

(Výňatek z analýzy a hodnocení jazykové úrovně vybraných pořadů České televize za 1. pololetí 2006)

ZPRACOVALI:

PhDr. Světlá Čmejková, DrSc.

Mgr. Martin Havlík

Mgr. Petr Kaderka

Ústav pro jazyk český Akademie věd České republiky

Letenská 4, 118 51 Praha 1

V Praze dne 31. 7. 2006

Úvod

Tento text vznikl na základě ustanovení článku 9 Kodexu ČT, který České televizi ukládá jako povinnost nechávat si pravidelně zhotovovat analýzu jazykové úrovně vysílání od nezávislého jazykovědného pracoviště.

V uvedeném článku se ČT zavazuje „dbát o kultivovanost jazykového projevu“. Tento závazek ČT ukládá hlasatelům, moderátorům a redaktorům, tj. profesionálním mluvčím televize, a to s dodatkem, že jejich vyjadřování „musí působit jako vzor správného užívání jazyka již s ohledem na skutečnost, že diváci mohou takovému vyjadřování přikládat normotvorný význam“. Hlasatelé, moderátoři a redaktoři jsou povinni používat ve zpravodajských a publicistických pořadech zásadně spisovný jazyk. V jiných typech pořadů se povinnost mluvit spisovně profesionálním mluvčím na obrazovce výslovně neukládá, z citovaného článku ale zřetelně vyplývá, že obecnější požadavek kultivovaného projevu platí všeobecně, tedy pro všechny typy pořadů. Podle uvedeného článku mají profesionální mluvčí televize povinnost „vždy s ohledem na téma a žánr uvážlivě volit a pečlivě užívat jazykových prostředků“. Hlasatelé, moderátoři a redaktoři by se měli „vyhýbat frázím, klišé nebo jiným formám zplošťování obsahu“ a snažit se, aby nedocházelo k „stereotypnímu opakování výrazů“.

S těmito obecnými požadavky lze souhlasit, jejich obecný ráz však neposkytuje dostatečné vodítko pro hodnocení jazykové úrovně vysílaných pořadů. V následujícím oddíle se proto pokusíme tyto obecné požadavky zkonkrétnit a doplnit o další vhodná kritéria, o něž bychom mohli opřít svůj soud i závěrečná doporučení.

Výklad hodnoticích kritérií

Kritéria kultivovaného jazykového projevu, o něž se v tomto textu opíráme, vycházejí z teorií jazykové kultury a kultury řeči, vypracovaných Pražskou jazykovědnou školou, z tradic klasické i novodobé rétoriky a z teoretických poznatků současných sociolingvistických směrů, zvláště z teorie dialogu.

Především je třeba uvést, že kultivovanost jazykového projevu nelze ztotožňovat se spisovností jazykového projevu. Kultivovanost je pojem širší. Prosté dodržování spisovných norem ještě nečiní z jazykového projevu projev jazykově kultivovaný. Známe řadu osobností z oblasti kultury a umění, které se vyjadřují nepochybně velmi kultivovaně, aniž by přitom

používaly výhradně spisovný jazyk. A naopak se setkáváme s promluvami, které jsou sice formálně spisovné, nepůsobí na nás ale z řady důvodů kultivovaným dojmem.

Kultivovanost jazykového projevu je určována situačními aspekty. Při jeho hodnocení musíme vzít do úvahy řadu skutečností. Je podstatné, jedná-li se o projev mluvený nebo psaný, připravený nebo nepřipravený, formální nebo neformální, monologický nebo dialogický, a je třeba se též ptát, jaká je jeho žánrová a stylová příslušnost, jaký je vztah mezi partnery v dialogu, probírá-li se téma závažné nebo běžné/všední, kdo je faktickým nebo jen předpokládaným adresátem. V televizi se tato rozdílnost situací projevuje v existenci různých televizních žánrů. V některých žánrech je závazné používání spisovného jazyka (zpravodajské a publicistické pořady), v jiných žánrech je možné i žádoucí se od spisovné normy odchýlit (zábavné pořady). U zpravodajských pořadů je třeba vzít v úvahu, že hlasatelé svůj text čtou a že na tyto projevy je třeba v zásadě přiložit měřítko psaného jazyka (a přitom neztratit ze zřetele, že se jedná o texty určené k poslechu). V diskusních pořadech je míra připravenosti jazykových projevů moderátorky nebo moderátora nižší, ač ani oni nekladou své otázky zcela bez přípravy. Posuzování kultivovanosti jazykových projevů musí brát na tyto fakty ohled.

Základním kritériem kultivovanosti je již od dob klasické rétoriky přiměřenost jazykových projevů. Kultivovaný projev by měl být přiměřený svému tématu (předmětu řeči) a adresátovi (publiku) a celkové komunikační situaci. Mluvčí s ohledem na publikum volí pojmenování přiměřená tématu a vhodným způsobem je sestavují v souvislou, srozumitelnou řeč. Volba slov by měla ukazovat dobrou obeznámenost s předmětem řeči i s jejich působivostí (dopadem na posluchače). Slova, věty a souvětí by měly být spolu formálně i významově propojeny, a vytvářet tak koherentní celek. Výsledný jazykový projev by měl odpovídat svému žánrovému a stylovému určení. Případná vybočení by měla být funkčně (komunikačně) odůvodnitelná. Bezdůvodná vybočení jsou považována za prohřešek proti kultivovanému vyjadřování.

Dalším kritériem kultivovanosti, které s předcházejícím kritériem vnitřně souvisí, je kritérium jazykové správnosti. Jazykovou správnost chápeme jako správnost výslovnostní, gramatickou a logickou. Je podmínkou srozumitelnosti jazykového projevu. Správnou výslovnost neomezujeme jen na artikulaci hlásek, ale míníme jí také intonační členění řeči: správné frázování, tj. vhodné umístování pauz, náležitou volbu větné melodie a vhodné umístování důrazu. Takové zvukové členění jazykového projevu bude srozumitelně signalizovat, kdy věta končí, kdy bude ještě pokračovat, které části výpovědi „patří k sobě“, která část si zaslouhuje zvláštní pozornost apod. Důležitou podmínkou srozumitelnosti je i přiměřené tempo řeči. Gramatickou stránku mluvených projevů posuzujeme s ohledem na

výše uvedené situační aspekty. Čtené texty je možné poměřovat běžnými kritérii gramatické správnosti vytvořenými při tradiční analýze psaných textů. Nepřipravené mluvené projevy se vyznačují gramatickou stavbou, která není tak sevřená a logicky propracovaná a v níž se objevuje i zkratkovitost, nedořečenost (eliptičnost) a implicitnost v usouvzažnění. To jsou nevyhnutelné rysy spontánně mluvených projevů. Kultivovaný mluvčí, který je nadto mluvčím-profesionálem, by se však měl přílišné zkratkovitosti a implicitnosti vystríhat a měl by se mít též na pozoru před základními prohřešky, jako je nedokončení vět, vyřinutí z větné vazby, zkřížení dvou vazeb aj. Spojování vět do vyšších celků (textů) s sebou nese potřebu správné logické výstavby, často též potřebu správného argumentování. I zde je třeba brát ohled na situační aspekty komunikace: u připravených textů můžeme být při hodnocení přísnější, u nepřipravených textů by podobná přísnost jistě nebyla na místě. S gramatickou a logickou výstavbou textu souvisí celková stylizace textu. Vytříbený styl, který by měl být pro profesionální/ho mluvčí/ho metou, usiluje o přesnost a jasnost, variuje podle žánru, vyhýbá se neúčelnému opakování a je vždy přiměřený komunikační situaci.

V dialogických televizních žánrech si všímáme způsobu kladení otázek. Neexistuje pochopitelně jediný správný způsob vedení interview nebo moderování diskuse. I zde však můžeme uplatnit kritérium přiměřenosti, a to ve vztahu k žánrovým normám, tématu a osobě zpovídaného hosta.